

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات
فارسی

بررسی زبان و اندیشه صمد بهرنگی در
آثار داستانی‌وی

استاد راهنما:
دکتر اسماعیل صادقی

استاد مشاور:
دکتر جهانگیر صفری

پژوهشگر:
مژگان طهماسبی

مهرماه 1390

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان‌نامه خانم مژگان طهماسبی جهت اخذ درجه کارشناسی
ارشد زبان و ادبیات فارسی با عنوان: **بررسی زبان و
اندیشه صمد بهرنگی در آثار داستانی او** در تاریخ 30 / 7 /
1390 با حضور هیأت داوران زیر مورد بررسی و با رتبه عالی و
نمره 18/25 مورد تصویب نهایی قرار گرفت.

1. استاد راهنمای پایان‌نامه
دکتر اسماعیل صادقی با مرتبه علمی استادیار
امضا:

2. استاد مشاور پایان‌نامه
دکتر جهانگیر صفری با مرتبه علمی دانشیار
امضا:

3. استاد داور داخلی پایان‌نامه
دکتر پرستو کریمی با مرتبه علمی استادیار
امضا:

4. استاد داور خارجی پایان‌نامه
دکتر مسعود رحیمی دومکانی با مرتبه علمی استادیار
امضا:

دکتر جهانگیر صفری

معاون پژوهشی و تحصیلات تکمیلی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

به بهانه سپاسی ناچیز

این مجموعه را

اگر ارزشی باشد تقدیم می‌کنم:

به نام مهربان مادر

فرشته انسی که نامش چون قند فراوان

پیوسته ذائقه جان و خرد را شیرین می‌کند

و

یگانه آموزگار هستی؛ پدرم

و

دردانه زندگی‌ام؛ کیارش

و همسر و تکیه‌گاهم؛ محمد

ومحبت‌های بی‌شائبه خانواده-
ام؛ محمد، مرضیه، زهره و ابراهیم

و تقدیر و تشکر فراوان از دوست عزیزم لیلا

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات
و نوآوری‌های ناشی از تحقیق موضوع این پایان‌نامه
متعلق به دانشگاه شهرکرد است.

چکیده

ادبیات داستانی، بخش مهمی از آثار ادبی است که از آن چه مربوط به واقعیت زندگی ماست سخن می‌گوید و از میان این آثار داستانی، روایت‌های بسیاری وجود دارند که به بیان دردها و رنج‌های ملموس آدم‌های اطراف ما می‌پردازند. نویسندگانی هستند که «تعهدی اجتماعی» برای هنر قایلند و انسان را به ساختن جهانی برمی‌انگیزند که شایسته زیستن اوست. در بین آثار، داستان‌هایی هستند که کودکان و نوجوانان را مخاطب خود قرار داده‌اند و دارای رنگ و بوی محلی نیز هستند.

ادبیات کودک، بخشی از ادبیات است که برای کودکان مناسب تشخیص داده شده است و در اهداف تربیتی تاثیر موثر و عمده‌ای دارد. یکی از نویسندگان برجسته ادبیات کودک و نوجوان صمد بهرنگی است که در این پژوهش به بررسی زبان و اندیشه در آثار داستانی کودک و نوجوان او پرداخته شده است. از مهمترین ویژگی‌های اندیشه‌ای آثار داستانی صمد بهرنگی می‌توان گفت که وی در قالب قصه به ترویج عقاید و اندیشه‌های خود پرداخته است. آثار داستانی‌اش هر کدام دارای حرف و پیامی هستند. مهمترین ویژگی‌های زبانی آثار وی عبارتند از این‌که نثر صمد گفتاری و ابتدایی است، بدون هیچ‌گونه آرایش لفظی و کلامی که تنها به انتقال محتوای داستان اکتفا می‌کند. لفاظی و تفنن جای خود را به موضوعات جدی و انتقادی می‌دهد و ایجاز و اختصار جای عبارتهای دور و دراز را می‌گیرد و نثر صرفاً وسیله بیان اندیشه می‌شود، نه هدف.

کلید واژه: ادبیات کودک و نوجوان. صمد بهرنگی. زبان. اندیشه

فهرست مطالب

عنوان صفحه فصل اول

813	1-1-1- مقدمه
1016	2-1- اهداف اصلي طرح
1016	3-1- ارائه فرضيات
1116	4-1- پيشينه تحقيق و بررسي منابع
1147	5-1- روش كار

فصل دوم

1218	1-2- ادبيات
1218	1-1-2- ارتباط جامعه و ادبيات
1319	2-1-2- ادبيات کودکان
1420	1-2-1-2- اهميت ادبيات کودک و نوجوان
1420	2-2-1-2- قلمرو ادبيات کودک
1524	3-2-1-2- اهداف ادبيات کودک
1524	2-1-2- تاريخچه ادبيات کودکان
1524	1-2-1-2- تاريخچه ادبيات کودکان در کشورهاي خارج
1522	2-2-1-2- ادبيات کودک در قرن بيستم
1522	3-2-1-2- تاريخچه ادبيات کودکان در ايران
1622	4-2-1-2- ادبيات کودک و نوجوان پيش از انقلاب

فصل سوم

1825	1-3- ادبيات داستاني
1926	2-3- کودکان و نوجوانان و قصه
1926	3-3- موضوع
2027	4-3- درونمايه
2027	5-3- اندیشه
2027	6-3- سبک
2027	7-3- رئاليسم

- 3-7-1- رثالیست سوسیالیستی.....2128
- 3-7-2- رثالیست مارکسیستی.....2229
- 3-8- ادبیات اقلیمی.....2229
- 4-1- صمد بهرنگی و آثارش.....2334
- 4-2- سالشمار.....2432

فصل چهارم

- 4-3- بررسی شخصیت صمد بهرنگی.....2533
- 4-4- بررسی کلی آثار بهرنگی.....2634
- 4-4-1- اولدوز و کلاغ ها.....2735
- 4-4-2- اولدوز و عروسک سخنگو.....2836
- 4-4-3- پسرک لبو فروش.....2937
- 4-4-4- یک هلو و هزار هلو.....2937
- 4-4-5- 24 ساعت در خواب و بیداری.....3038
- 4-4-6- دو گربه روی دیوار.....3139
- 4-4-7- عادت و پوست نارنج.....3140
- 4-4-8- ماهی سیاه کوچولو.....3241
- 4-4-9- تلخون، افسانه محبت، کچل کفترباز و...3342
- 4-5- فضای زمانی- مکانی بهرنگی.....3544
- 4-6- احساس‌های سرکوب‌شده صمد.....3746
- 4-6-1- زبان.....3746
- 4-6-2- فقر.....3747
- 4-6-3- آزادی.....3847
- 4-6-4- نفرت.....3847
- 4-7- تأثیر صمد بهرنگی بر نویسندگان دیگر.....3847

فصل پنجم

- 5-1- درون مایه های آثار صمد بهرنگی.....3948
- 5-1-1- درون‌مایه های اجتماعی و اقتصادی.....3948
- 5-1-1-1- تبعیض طبقاتی.....4049
- 5-1-1-2- فقر.....4252
- 5-1-1-3- بیکاری.....4555
- 5-1-1-4- بیماری و بی‌داری.....4656

- 4757..... بي سرپرستي 5-1-1-5
- 4758..... عدالت و بي عدالتي 6-1-1-5
- 4858..... اختناق 7-1-1-5
- 4960..... آزادي 8-1-1-5
- 5061..... مبارزه براي احقاق حقوق 9-1-1-5
- 5061..... اميد 10-1-1-5
- 5161..... نفرت 11-1-1-5
- 5162..... عشق 12-1-1-5
- 5162..... عشق به طبيعت: 1-12-1-1-5
- 5162..... عشق هاي كودكانه 2-12-1-1-5
- 5263..... عشق هاي امروزي 3-12-1-1-5
- 5263..... عشق به كودكان 4-12-1-1-5
- 5364..... آنيما 13-1-1-5
- 5364..... آنيما و رقص 1-13-1-1-5
- 5465..... آنيما و درخت 2-13-1-1-5
- 5465..... آنيما و كوه 3-13-1-1-5
- 5466..... آنيما و خانه 4-13-1-1-5
- 5566..... آنيما و وطن 5-13-1-1-5
- 5566..... آنيما و آفتاب و خورشيد 6-13-1-1-5
- 5667..... نوستالژي 14-1-1-5
- 5667..... نوستالژي آرمان 1-14-1-1-5
- 5768..... نوستالژي جواني 2-14-1-1-5
- 5768..... مرگ و زندگي دوباره 15-1-1-5
- 5769..... فمينيسم 16-1-1-5
- 5870..... روستا 17-1-1-5
- 6072..... تقابل شهر و روستا 18-1-1-5
- 6173..... قالي و قاليبافي 19-1-1-5
- 6274..... درونمايه ها و مضامين فرهنگي 2-1-1-5
- 6274..... اعتقادات و باورهاي عاميانه 1-2-1-5
- 6274..... اعتقاد به وجود جن 1-1-2-1-5
- 6376..... اعتقاد به دعا 2-1-2-1-5

- 6476..... نذر و نیاز کردن 3-1-2-1-5
- 6477..... خرافات 4-1-2-1-5
- 6578..... فولکلور 2-2-1-5
- 6679..... نامادري 1-2-2-1-5
- 6679..... منفور بودن چهره پدر در فولکلور آذربایجان 2-2-2-1-5
- 6780..... ستایش مادر و محبت مادري 3-2-2-1-5
- 6780..... سخن‌گو شدن عروسک 4-2-2-1-5
- 6880..... تلخ شدن گوشت گاو 5-2-2-1-5
- 6881..... در جلد کبوتر رفتن 6-2-2-1-5
- 6881..... کبوتران کمک قهرمان، کلاه 7-2-2-1-5
- 6982..... کچل 8-2-2-1-5
- 6982..... آلات موسيقي 3-2-1-5
- 7083..... نقد سامانه آموزش و پرورش ایران 4-2-1-5
- 7184..... مدرسه 5-2-1-5
- 7285..... اندیشه ها و مضامين اخلاقي و اعتقادي 3-1-5
- 7285..... مهرباني و خوبي 1-3-1-5
- 7285..... همدلي 2-3-1-5
- 7286..... ازخودگذشتگي و فداکاري 3-3-1-5
- 7387..... تعهد و مسئوليت 4-3-1-5
- 7487..... تابوشکني 5-3-1-5
- 7588..... خدا 6-3-1-5
- 7589..... درون مایه ها و مضامين سياسي 4-1-5
- 7589..... کار 1-4-1-5
- 7690..... حزب توده: 2-4-1-5
- 7690..... توجه به منافع ملي و جمعي 3-4-1-5
- 7791..... اندیشه مرام اشتراکي 4-4-1-5
- 7791..... اصلاحات ارضي 5-4-1-5

فصل ششم

- 7992..... راهکارها و برنامه هاي بهرنگي براي بهبود اوضاع اجتماعي 1-6
- 7992..... آموزش راه و رسم پنهان‌کاري 1-1-6
- 8093..... آموزشي کردن داستان 2-1-6

- 8295.....3-1-6- تأکید بر خرد ورزی و موشکافی علت و معلول
- 8296.....4-1-6- سفر آگاهی بخش شخصیت های بهرنگی
- 8397.....5-1-6- فردگرایی و ماجراجویی

فصل هفتم

- 8598.....1-7- زبان
- 8699.....1-1-7- لایه واژگان
- 8699.....1-1-1-7- کاربرد واژه های بومی و محلی
- 86400.....2-1-1-7- واژه های ترکی
- 87401.....3-1-1-7- واژه های عربی
- 87401.....4-1-1-7- واژه های فرنگی
- 88402.....5-1-1-7- واژه های امروزی و متداول
- 88402.....6-1-1-7- واژه ها و افعال عامیانه
- 89403.....2-1-7- لایه صورت زبان (آرایه های زبانی)
- 89403.....1-2-1-7- آرایه های بیانی
- 89403.....1-1-2-1-7- نماد و نمادگرایی
- 91405.....1-1-2-1-7-1- نمادهای حزبی
- 92406.....2-1-2-1-7- تشبیه
- 94408.....3-1-2-1-7- کنایه
- 94409.....4-1-2-1-7- طنز و تعریض
- 95409.....5-1-2-1-7- مثل
- 95440.....2-2-1-7- آرایه های بدیعی
- 96440.....1-2-2-1-7- تکرار
- 96441.....2-2-2-1-7- تضمین
- 97442.....3-2-2-1-7- (واج آرایه)
- 97442.....4-2-2-1-7- مراعات النظیر
- 98443.....5-2-2-1-7- مطابقه
- 98443.....3-2-1-7- لایه معانی
- 98443.....1-3-2-1-7- توصیف
- 99444.....2-3-2-1-7- ایجاز
- 100445.....3-3-2-1-7- سوگند
- 101446.....4-2-1-7- گفت و گو

- [102417](#) ..... 5-2-1-7 - لحن و زبان شاعرانه
- [102418](#) ..... 3-1-7 - لایه دستوری
- [102418](#) ..... 1-3-1-7 - افعال: افعال
- [102418](#) ..... 1-1-3-1-7 - افعال کهن، امروزی، محاوره ای
- [103418](#) ..... 2-1-3-1-7 - افعال مرکب:
- [103419](#) ..... 3-1-3-1-7 - افعال پیشوندی:
- [104419](#) ..... 4-1-3-1-7 - حذف فعل:
- [104420](#) ..... 2-3-1-7 - اسم و ضمیر
- [105420](#) ..... 1-2-3-1-7 - اتصال ضمیر به اسم
- [105424](#) ..... 2-2-3-1-7 - اتصال ضمیر به ضمیر
- [105424](#) ..... 3-2-3-1-7 - اتصال ضمیر به حرف اضافه
- [105424](#) ..... 3-3-1-7 - حرف
- [106422](#) ..... 1-3-3-1-7 - حرف ربط
- [107422](#) ..... 2-3-3-1-7 - حرف اضافه
- [108424](#) ..... 4-3-1-7 - اسم صوت
- [108424](#) ..... 5-3-1-7 - اتباع
- [109425](#) ..... 6-3-1-7 - اسم مصغر
- [109426](#) ..... 7-3-1-7 - جمله
- [109426](#) ..... 1-7-3-1-7 - کوتاهی جملات
- [110426](#) ..... 2-7-3-1-7 - کاربرد جمله های محاوره و عامیانه
- [110426](#) ..... 3-7-3-1-7 - جمله بی فعل
- [110426](#) ..... 4-7-3-1-7 - جابه جایی ارکان جمله
- [111427](#) ..... 1-4-7-3-1-7 - فعل
- [111428](#) ..... 2-4-7-3-1-7 - مفعول
- [112428](#) ..... 8-3-1-7 - کاربردهای اسم در جمله
- [112428](#) ..... 1-8-3-1-7 - صفت
- [113430](#) ..... 1-1-8-3-1-7 - صفت های پی در پی
- [113430](#) ..... 2-1-8-3-1-7 - صفات محاوره ای
- [113430](#) ..... 9-3-1-7 - قید
- [114430](#) ..... 1-9-3-1-7 - قیدهای محاوره ای
- [114434](#) ..... 10-3-1-7 - شبه جمله

<u>114134</u>	1-10-3-1-7- شبه جمله تصديق و ايجاب.....
<u>115132</u>	2-10-3-1-7- شبه جمله اميد و آرزو و دعا.....
<u>115132</u>	3-10-3-1-7- شبه جمله تكذيب و نفي.....
<u>115132</u>	4-10-3-1-7- منادا.....
<u>117133</u>	نتيجه گيري.....
<u>136Error! Bookmark not defined.</u>	تساويري از صمد بهرنگي.....
<u>120138</u>	منابع.....

فصل اول

1-1- مقدمه

حضور شخصیت کودک و نوجوان در ادبیات داستانی جهان، موضوع تازه‌ای نیست و هر گاه سخن از کودک و نوجوان به میان آمده، ناقدان به این مهم - ادبیات کودک و نوجوان - که یکی از ارکان اصلی فرهنگ و ادبیات هر جامعه است توجه کرده‌اند. ایرانیان از قدیم یکی از وظایف مهم والدین را تربیت کودکان می‌دانستند و در بیشتر نوشته‌های ادبی به این امر مهم اشاره کرده‌اند. ولی معنا و مفهومی که امروزه در ایران از ادبیات کودک داریم کاملاً تازگی دارد و تعاریف متعددی از ادبیات کودک و نوجوان شده است و از زوایای مختلفی بدان نگریسته‌اند.

در فرهنگ روان‌شناسی و آموزش و پرورش، ادبیات «به مجموعه آثار یا نوشته‌هایی (کتابها و مقالات) گفته می‌شود که به وسیله نویسندگان متخصص، برای مطالعه آزاد کودکان تهیه می‌شوند و در همه آنها ذوق و سطح رشد کودکان رعایت می‌گردد» (شعاری نژاد، 1354: 34).

پولادی ادبیات کودک و نوجوان را این‌گونه تعریف می‌کند «ادبیات کودک بخشی از ادبیات به شمار می‌آید که برای کودکان از سن پیش دبستانی تا پایان دوران نوجوانی مناسب تشخیص داده شده است» (پولادی، 1384: 23).

صمد بهرنگی _ از بنیان‌گذاران ادبیات واقع‌گرای کودکان و نوجوانان _ بر خلاف تمام کسانی که به تعریف ادبیات کودکان پرداخته‌اند، تعریفی متفاوت از ادبیات کودکان ارائه می‌دهد. «ادبیات کودکان باید پلی باشد بین دنیای رنگین و بی‌خبری و در رویا و خیال‌های شیرین کودکی و دنیای تاریک و آگاه غرقه در واقعیت‌های تلخ و دردآور و سرسخت محیط اجتماعی بزرگترها، کودک باید از این پل بگذرد و آگاهانه و مسلح و چراغ به دست به دنیای تاریک بزرگترها برسد» (بهرنگی، 1348: 122).

در طول سال‌های دهه پنجاه و کمی پیش و پس از آن «صمد بهرنگی» سرشناس‌ترین نویسنده ادبیات کودک و نوجوان ایران بود. نویسنده‌ای که بیست و نه سال بیشتر عمر نکرد ولی از

هفده سالگی فعالیت‌هایش را آغاز کرد و همچنین تا پایان عمرش از هیچ کوششی برای اعتلای فرهنگ دریغ نکرد.

صمد، در دوم تیرماه 1318 در تبریز به دنیا آمد و در همان جا بزرگ شد و به دبستان رفت. وی پس از گذراندن دبستان برای ادامه تحصیل به دانشسرا رفت و در هجده سالگی به معلمی مشغول شد. بهرنگی ضمن تدریس، مقالاتی هم می‌نوشت و در همین سالها وارد دانشکده ادبیات تبریز شد و در رشته زبان انگلیسی لیسانس گرفت. او با آن که مدرک لیسانس داشت، باز هم چند سالی در دبستان تدریس می‌کرد.

بهرنگی هدف‌هایش را در ریشه‌های اصلی ادبیات یعنی ادبیات کودک پی‌ریزی کرد و در طول حیات کوتاه خود، بیش از بیست قصه برای کودکان و نوجوانان نوشت. علاوه بر آن، چندین مقاله درباره مسائل تربیتی و اجتماعی، بازنویسی افسانه‌های آذربایجان و چند ترجمه، از جمله آثار به جا مانده از اوست. اگر بهرنگی بیشتر عمر می‌کرد، نوشته‌هایش به خصوص برای کودکان و نوجوان، از این هم فراتر می‌رفت «ماهی سیاه کوچولو» آخرین و معروفترین اثر بهرنگی است که وی آن را تقریباً در آستانه مرگ نگاشته است.

زبان، ابزار تجلی اندیشه آدمی است و داستان، راهی برای دستیابی و معرفت به مجموعه تخیلات ذهن نویسنده است که از ذهن او سرچشمه می‌گیرد و در ذهن افراد جامعه روان می‌شود. زبان نویسنده هم بازتاب اندیشه‌های او و هم انعکاس دهنده واقعیت‌های جامعه در ذهن او است. بنابراین زبان نقش تعاملی و ارتباطی را ایفا می‌کند؛ از این رو، بررسی نوشته‌های هر نویسنده تبیین اوضاع فکری، سیاسی و اجتماعی زمان اوست. نویسنده دیدگاه‌های خود را در اثرش وارد می‌کند. نویسنده در برخورد با واقعیت‌ها و مسایل جامعه عاطفه‌ای گویا دارد که می‌تواند همه مسایل مهم را بازتاب دهد. بنابراین، در بررسی زبان هر نویسنده، خواه ناخواه حوزه اندیشه او هم بررسی می‌شود.

مهم‌ترین ابزار بشر برای رسیدن به حقیقت و زیبایی، زبان و اندیشه است. انسان می‌اندیشد و سخن می‌گوید؛ یعنی اندیشه آدمی در قالب زبان و در آئینه سخن او متبلور می‌شود. «معنای واژه، تا زمانی که اندیشه در گفتار تجسم نیافته، پدیده‌ای فکری به شمار می‌آید، ولی هنگامی که گفتار با اندیشه درآمیخت و روشنی و صراحت پیدا کرد، معنای واژه پدیده زبانی محسوب می‌شود» (ویگوستکی، 1367: 184).

زبان علاوه بر این که وسیله ارتباطی است، ابزار تفکر منطقی نیز هست؛ چندان که اگر فعالیت ذهن آدمی در قالب زبان انجام نگیرد، جای شک است که بتوان نام اندیشه بر آن نهاد. این واقعیت، بسیاری از دانشمندان را به این گمان انداخته است که اساساً اندیشه را زبان به آدمی می‌آموزد؛ یعنی قانون زبان است که قانون تفکر را می‌سازد و به همین سبب بوده است که یونانیان مفهوم «نطق» و «عقل» را با لفظ واحد (Logos) بیان کرده‌اند (ر.ک. ابوالحسن نجفی، 1375: 34).

زبان، شیوة سخن گفتن نویسنده است. عناصر تأثیرگذار در خلق زبان متنوع است. برخی از نویسندگان با استفاده از این عناصر، نوشته‌های خود را از دیگران متمایز می‌کنند. قواعد دستوری و آرایه‌هایی نظیر تشبیه، کنایه، اطناب و ایجاز و در نهایت کارکردهایی نظیر توصیف و گفتگو از جمله این عناصرند. زبان برای صمد تنها وسیله‌ای برای بیان افکار و عقاید، بوده است و سادگی زبان از شاخص‌های کار اوست. گاهی این سادگی به گفت و گوهای عامیانه تبدیل می‌شود؛ اما در پشت این سادگی دنیایی از افکار، آرزوها و ایدئولوژی او استوار ایستاده است تا در همگان مؤثر واقع شود.

حوادث داستان‌های وی معمولاً به آسان‌ترین شکل و با بهره‌گیری از روشن‌ترین واژه‌ها و بدون هرگونه ابهام بازگو می‌شوند. وجود واژه‌های بومی، محاوره‌ای، ترکی و تقدم و تأخر در ارکان جمله، تضاد و تکرار و استفاده از تشبیهات ساده و توصیفات زیبا از جمله ویژگی‌های زبانی آثار بهرنگی است. اندیشه هر نویسنده حاکی از نوع نگاه او نسبت به جهان و انسان است. صمد نویسندگی را بهانه‌ای برای تفنن و آرامش نمی‌دانست. بلکه می‌خواست با نوشته‌هایش، افکار و عقایدش، فریادها و دغدغه‌هایش را در داستان‌های کودکان بیاورد تا بتواند در رگ و ریشه جامعه مؤثر واقع شود.

این پژوهش در هفت فصل تنظیم شده است. فصل اول شامل معرفی موضوع، بیان اهداف پژوهش و اهمیت و ضرورت موضوع است. در فصل دوم به تعریف ادبیات کودک، قلمرو، اهداف، تاریخچه و اهمیت توجه به ادبیات کودک، پرداخته ایم. فصل سوم ادبیات داستانی، شکل‌های داستان، اصول داستان نویسی برای کودکان و ... را در بر می‌گیرد. در فصل چهارم به زندگی‌نامه و سالشمار زندگی صمد بهرنگی، کتابشناسی و آثار وی پرداخته ایم. فصل پنجم، ششم و هفتم متن اصلی پایان نامه را در بر می‌گیرد. فصل ششم پنجم درون‌مایه‌های آثار صمد بهرنگی را در بر می‌گیرد. فصل ششم به ارائه راهکارهای صمد بهرنگی برای بهبود اوضاع اجتماعی پرداخته شده است. بارزترین ویژگی‌های زبانی بهرنگی در فصل هفتم مورد بررسی قرار گرفته است و در پایان نیز از مطالب پایان‌نامه نتیجه‌گیری به عمل آمده است.

1-2- اهداف اصلی طرح

مهم‌ترین اهدافی که در این پژوهش دنبال می‌شود، معرفی صمد بهرنگی و آثار داستانی اوست. زبان و اندیشه بهرنگی در آثار داستانی او تحلیل خواهد شد. همچنین درون‌مایه‌های اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و اخلاقی او مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

1-3 - ارائه فرضیات

1- آثار بهرنگی دارای قضاوت‌های ایدئولوژیک و روشن‌فکرانه-ای است که به نفع طبقات پایین جامعه و مردم ساده و کودکان روستا جهت می‌گیرد.

2- مبارزه مردم روستا در برابر ستم اربابان، مبارزه نو و کهنه، مطالبه تغییر اوضاع فرهنگی و اجتماعی در آثار بهرنگی برجسته به نظر می‌رسد.

3- زبان در اغلب آثار داستانی بهرنگی ساده و بی‌پیرایه است و تخیلات افسانه وار و نمادها باعث ابهام زبان آثارش نشده - اند.

1-4- پیشینه تحقیق و بررسی منابع

علی اشرف درویشیان در مقاله‌ای با عنوان «صمد جاودانه شد» به زندگی و آثار صمد پرداخته است. منوچهر هزارخانی مقاله‌ای با عنوان «جهان بینی ماهی سیاه کوچولو» دارد و در آن آخرین اثر داستانی صمد بهرنگی را مورد بررسی قرار داده است.

از دیگر آثاری که درباره صمد نوشته شده می‌توان به نقد «ماهی سیاه کوچولو» از رضا رهگذر در کتاب «نگاهی به ادبیات کودکان قبل و بعد از انقلاب» اشاره کرد.

یکی دیگر از آثاری که پیرامون صمد بهرنگی و آثار او شکل گرفته، «یادمان صمد بهرنگی» است که در سال 1379 توسط علی اشرف درویشیان گردآوری شده است. در این کتاب زندگی و آثار صمد تحلیل و نقد شده‌اند. معدود نویسندگانی که در مورد بهرنگی و آثار وی به تحقیق و پژوهش پرداخته‌اند اغلب به سمت «ماهی سیاه کوچولو» توجه کرده‌اند. و تاکنون در هیچ اثری به طور کامل زبان و اندیشه صمد بررسی نشده است. بنابراین در این پایان نامه سعی بر آن است که جنبه‌های مختلف زبان و اندیشه بهرنگی به طور مفصل در آثار داستانی وی مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

1-5 - روش کار

روش کار در تدوین این پایان‌نامه با شیوه کتابخانه‌ای به انجام رسید. بدین گونه که ابتدا منابعی درباره ادبیات، ادبیات کودک و نوجوان و زبان‌شناسی مورد مطالعه قرار گرفت. سپس به مطالعه و بررسی کتاب‌هایی در مورد زبان و اندیشه به منظور الگوی کار پرداخته شد.

آثار صمد بهرنگی به عنوان منابع درجه اول کار مورد بررسی قرار گرفت و مهم‌ترین عناوین در دو حوزه زبان و اندیشه در داستان‌های بهرنگی به دقت مطالعه و فیش برداری شد. سپس مطالب و براساس اولویت تقسیم‌بندی شدند به نظر استاد راهنما و مشاور رسید و تدوین و تایپ شد. در دسترس نبودن منابع از جمله مجلات، سایت‌های اینترنتی و مقالات پژوهشی از دشواری‌های کار بود.

فصل دوم

2-1- ادبیات

واژه ادبیات مانند واژه‌های فرهنگ و تمدن هنوز نتوانسته است تعریفی را که مورد اتفاق نظر همه صاحب نظران باشد، بیابد تا جایی که بعضی‌ها براین باورند که ادبیات پدیده‌ای اجتماعی است که نمی‌شود آن را تعریف کرد. ولی با وجود این به بیان تعریفی هرچند نسبی از ادبیات می‌پردازیم:

ادبیات «جمع ادب، برگرفته از واژه فارسی هخامنشی «دیپی» که در پهلوی «دی پیر» و «دیپور» شده، واژه‌های دبستان، دبیرستان و ادب آمده است. ادب به معنی و مفهوم فرهنگ، دانش، هنر، حسن معاشرت، آزر، حرمت و ... دانشی است که قدما آن را شامل علمی دانسته‌اند.

در زبان فارسی امروز، از دوره مشروطیت به بعد هم‌سنگ واژه (Literature) فرانسه و به معنی نوشتارها و اثرهای هنری سنجیده و فرهیخته به کار می‌رود و آیینة تمام نمای رویدادها، آیین‌ها، رفتارها، تلاش‌ها، اندیشه‌های جامعه است که زبان حال و شناسنامه یک ملت است» (روح الامینی، 9:1377).

در تعریف دیگری از ادبیات آمده است:

«ادبیات عبارت است: از چگونگی تعبیر و بیان احساسات و عواطف به وسیله کلمات و در اشکال و صورتهای گوناگون از قبیل: انشاء، نظم، نثر و خطابه» (شعاری نژاد، 33:1354).

به نظر دکتر زرین کوب: «ادبیات عبارت است از آن گونه سخنانی که از حد سخنان عادی برتر و والاتر بوده است و مردم، آن سخنان را درخور ضبط و نقل دانسته‌اند و از خواندن و شنیدن آنها دگرگونه گشته‌اند» (زرین کوب، 25:1372).

2-1-1- ارتباط جامعه و ادبیات

جامعه و ادبیات دو موضوع غیر قابل تفکیک از یکدیگرند. چنان‌که ادبیات یکی از مقوله‌های اجتماع است که همراه با تحولات اجتماعی تغییر و دگرگونی می‌یابد. امروزه ادبیات در اجتماعات انسانی، بیشتر شکل یک نهاد اجتماعی را به خود

گرفته است و همان‌طور که مطالعه و بررسی نهادهای نخستین مورد علاقه جامعه شناسان بوده است، توجه به نهادهای ثانویه و مطالعه علمی و دقیق آنها نیز، یکی از علائق اساسی آنان را تشکیل می‌دهد (ر.ک. صنعت جو، 1379: 21)

نباید فعالیت ادبی را از فعالیت اجتماعی جدا دانست نویسنده تحت تأثیر محیطی است که در آن زندگی می‌کند. هر اثر ادبی «نمودی اجتماعی است وگرنه برای کسی که در گوشه عزلت، بخواهد خویشتن را زندانی کند ساختن ادبیات عبث خواهد بود» (فرزاد، 1378: 71).

آثار ادبی منعکس‌کننده محیطی هستند که این آثار در آن خلق شده‌اند و نویسنده متعهد، این محیط را بهتر به تصویر می‌کشد. «چنان‌که بسیاری از آنان در تحلیل و تبیین دشواری‌های زندگی اجتماعی به مراتب تیزبین‌تر و عمیق‌تر از اندیشمندان اجتماعی بوده‌اند» (ستوده، 1381: 12).

در واقع دو نوع نویسنده در جامعه وجود دارد که دو نوع ادبیات را به وجود می‌آورند: ادبیات متعهد و ادبیات غیر متعهد. و این استعداد یک نویسنده متعهد به او کمک می‌کند تا «حال و هوای رویداد یا دوره‌ای را توصیف کند و واقعیتی را دریابد که از عینیت سطحی سرد و گزارش‌های خبری می‌گریزد» (گلدمن، 1377: 275).

2-1-2- ادبیات کودکان

از دیرباز تاکنون، ارائه تعریفی از «ادبیات کودکان» همواره ذهن کاتبان را به خود مشغول کرده است بسیاری به جنبه تعلیمی و تربیتی آن توجه داشته‌اند بعضی هم به جنبه آموزشی آن.

«ادبیات کودک در ماهیت خویش، آموزشی است، آنگاه که دو کس با هم سخن می‌گویند و آنگاه که یکی از این دو بزرگسال و دیگری کودک است و آنگاه که فرد بزرگسال، عاطفه و اندیشه خویش را به گونه‌ای طراحی شده و هدفمند بر کودک عرضه می‌دارد فرایندی پدید می‌آید که به گونه‌ای گریز ناپذیر ماهیتی آموزشی دارد» (خسرونژاد، 1383: 32).

غفاری برای ارائه تعریفی از ادبیات کودک بر عنصر خلاقیت تأکید می‌کند و «همه آثار که برای کودکان و در همه حوزه‌های دانش بشری نوشته می‌شود و در آن خلاقیت وجود دارد را ادبیات کودک می‌نامد» (غفاری، 1381: 5).

هنگامی که کودک را به عنوان مخاطب قرار می‌دهیم و پذیرش او را معیاری برای ورود اثر به حوزه ادبیات کودکان بر می‌شمیریم در واقع همان چیزی را از اثر مکتوب توقع داریم که جوهره ادبیات است و خواننده از مطالعه آن لذت ببرد (ر.ک. شاه آبادی فراهانی، 1382: 26).

پیترهانت منتقد مشهور ادبیات کودکان و نوجوانان بر این باور است که: «تعریف ادبیات کودکان در حوزه فعالیت‌های خود ادبیات کودکان قرار دارد» (هانت، 1386: 47).

2-1-2-1- اهمیت ادبیات کودک و نوجوان

انسان موجودی در حال تکامل و متأثر از محیط است و برای تربیت و آموزش وی، روش‌هایی وجود دارد.

ادبیات کودکان و نوجوانان از جمله روش‌های آموزش و پرورش غیر مستقیم آنهاست. تأثیر ادبیات بر روح و فکر کودکان و نوجوانان به حدی است که بسیاری از کارشناسان تعلیم و تربیت، ادبیات را بی‌رقیب‌ترین رسانه فرهنگی دانسته‌اند. ادبیات با ایجاد فضاهای مختلف برای کودکان و نوجوانان باعث تقویت قوه

تخیل و رشد و خلاقیت در آنها می‌شود (ر.ک. آقایی، 1373: 23).
کودک و به ویژه نوجوان برای شکل‌دهی شخصیت خود در قالبی دلخواه به دنبال قهرمان ایده‌آلی است که از آنها الگوییابی کند و یا از طریق خیال پردازی به همزاد پنداری با آنها بپردازد. پژوهش‌ها نشان می‌دهد «در صورتی که کودکان و نوجوانان با خواندن کتاب‌های مناسب بتوانند وجه اشتراکی بین احساس‌ها، توانمندی‌ها و یا مشکلات با شخصیت‌های داستان پیدا کنند آنها شناخت بیشتری نسبت به آن حالت‌ها به دست می‌آورند، به صحبت کردن درباره آن می‌پردازند و بینش لازم نسبت به آن را کسب می‌کنند و در صورت بروز مشکل می‌توانند به حل آن بپردازند» (پریرخ، 44:1383).

اهمیت ادبیات کودک و نوجوان در آثار بهرنگی و برای صمد دلایل گوناگونی دارد یکی از این دلایل که خود بهرنگی هم به آن اشاره کرده، اینکه وی ابتدا برای بزرگسالان می‌نوشته است ولی پس از مدتی می‌فهمد که دیگر نمی‌تواند برای بزرگسالان بنویسد چرا که عشق به کودکان، مخصوصاً عشق او به بچه‌های روستا، در درونش آتشی برپا کرده بود.

شغل معلمی صمد هم از عوامل مهم دیگر برای مخاطب قرار دادن کودکان است. او بیشترین لحظات زندگی‌اش را با بچه‌ها سپری کرده است.

2-2-1-2- قلمرو ادبیات کودک

قلمرو ادبیات کودک پنج عرصه را شامل می‌شود که عبارتند از: «1- کتاب‌های خاص با توجه به نیازهای کودکان. 2- آثاری از ادبیات کلاسیک که برای کودکان بازنویسی می‌شود. 3- انتشار قصه‌ها و متلهای موجود در فرهنگ عامه مناسب برای کودکان. 4- کتاب‌های مخصوص بزرگسالان که به خاطر مشخصه‌هایشان برای کودکان خواندنی است. 5- کتاب‌های آموزشی مورد توجه آموزش رسمی کودکان.» (پولادی، 1384: 25).

بهترین آثار برای کودکان، آثار و کتاب‌هایی هستند که با نگاهی کودکانه و با بهره‌گیری از ویژگی‌های اصلی آثار ادبی کودکان نوشته شده‌اند. تا کودک بتواند با آنها ارتباط برقرار کند و نکته‌ای تربیتی و آموزشی برای وی در برداشته باشد. آثاری که بهرنگی به رشته تحریر درآورده است، داستان‌هایی هستند که هم از قصه‌های فرهنگ عامه برای کودکان بهره برده‌اند و هم دربردارنده نکات تربیتی و آموزشی هستند.